

СТРУКТУРА ТА СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Прий Гліб Анатолійович¹

¹ Завідувач кафедри психології, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1163-5469>
ResearcherID: F-2119-2019

UDC: 159.923.2:159.922.8:314.5

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанню соціально-психологічних особливостей формування самосвідомості підлітків з адиктивною поведінкою у конфліктних родинах. Досліджуються складові явища самосвідомості та самооцінки, схильності до девіантної поведінки, рівні агресивних і ворожих реакцій, типи поведінки в конфлікті. У підлітків стосовно ідентифікації самосвідомості загострена потреба у визнанні власної унікальності при психологічній залежності від однолітків, тому підліток ефективно використовує еґопозицію. Особливою формою підліткової самосвідомості є почуття дорослості, яке визначається як новоутворення свідомості, через яке підліток порівнює себе з іншими, знаходить зразки для засвоєння, будує свої стосунки з людьми, перебудовує свою діяльність. Виявлено, що в Україні бракує досліджень щодо проблеми вживання психактивних речовин підлітками у конфліктних родинах. За результатами досліджено зазначається, що в підлітковому віці розвиваються специфічні особливості самосвідомості, що проявляються в деформації самооцінки. Виникнення адиктивної поведінки може ґрунтуватися на конфліктній взаємодії підлітка з його найближчим оточенням у родині, а саме на її негативному впливі на розвиток особистості. У свою чергу, підліткові невпевненість, напруженість, ворожість, агресивність стають передумовами виникнення руйнуючої адиктивної поведінки. В цілому у підлітків з виявлені такі психологічні особливості, як: невміння долати труднощі, ігнорування перешкод, апатичну підпорядкованість групі з асоціальними установками, знижену самокритичність, тривожне очікування. У підлітків спостерігалась відгородженість та від-

Address for correspondence, e-mail : editpsychas@gmail.com
Copyright: © Glib Prib

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

чуженість, дефіцит у спілкуванні й емоційна нестійкість в умовах стресового навантаження, що провокували адиктивну поведінку. У конфліктних родинх суттю адиктивної поведінки підлітка є прагнення змінити психічний стан або фіксацією власної уваги на конфлікті. Адикція для них стає універсальним засобом втечі від конфлікту у родині. Девіантні підлітки мають завищену самооцінку і не відчують провини, на відміну від нормативних підлітків, яким властиві низька самооцінка і почуття провини. Підлітки з девіантною поведінкою схильні до прикрашання власних рис, однак можуть дотримуватися моральних норм і стандартів та справляти гарне враження. Зазначається необхідність подальших досліджень різних аспектів конфліктогенності родин в яких підлітки вживають психоактивні речовини.

Ключові слова: самосвідомість, самооцінка, адиктивна поведінка, підліток, конфліктна родина, психоактивні речовини (ПАР).

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Підлітковий вік є сенситивним для розвитку самосвідомості особистості. У підлітків виникає інтерес до себе, якостей своєї особистості, потреба оцінити, порівняти себе з іншими, розібратися у своїх почуттях і переживаннях. На основі розвитку самосвідомості, зростання вимог до себе, власного нового становища серед ровесників і старших у підлітків з'являється прагнення до самовиховання. Підлітки намагаються розвинути в собі позитивні якості, подолати негативні риси. Проте, порівняно невеликий життєвий досвід і ще не сформований життєвий світогляд нерідко породжують суперечності між потребою у самовихованні і невмінням реалізувати її (Савчин, 2011). Початок підліткового періоду характеризується якісним зрушенням у розвитку самосвідомості. У підлітка формується позиція дорослої людини, яка означає, що суб'єктивно він вступив у нові стосунки з світом та цінностями

дорослих. Підліток активно засвоює ці цінності, які починають становити новий зміст його свідомості, формувати цілі і мотиви поведінки та діяльності, визначати вимоги до себе та інших, встановлювати критерії оцінок і самооцінки. Він прагне осмислити свої домагання на визнання, оцінити себе як майбутнього юнака чи дівчину, визначити для себе своє минуле, значення особистого сьогодення, зазирнути у своє майбутнє, визначитися в соціальному просторі - осмислити свої права і обов'язки. Підліток рефлексує на себе та інших, порівнюючи себе з однолітками та дорослими. (Павелків, 2015).

Окремою важливою проблемою у підлітковому віці є проблема психологічних експериментів над власною особистістю. Пошук нових, незвичайних вражень призводить підлітка до ризикованої адиктивної поведінки й вживання психоактивних речовин (ПАР). Ступінь ризику виникнення адиктивної поведінки від ПАР у підлітка пов'язують з віком, в якому починається вживання ПАР, а також з ха-

рактором ПАР. Наприклад, при токсикоманії значущою є, насамперед, мотивація, пов'язана з редукцією емоційної напруженості (Видра, 2011). Загалом для особистості підлітка з адиктивною поведінкою характерним є звуження часової перспективи. Підліток висуває перед собою цілі, досягнення яких може відбутися найближчим часом (зміна стану за рахунок ПАР) (Грановская, 2002). Таким особам властиве переживання “скороченого майбутнього”, впевненість, що життя занадто коротке і тому не варто себе обмежувати, сподіватися на майбутнє і зберігати себе (Дем'янчук, 2007).

Причиною адиктивної поведінки підлітків часто є конфлікти у родині. У конфліктних родинних суттю адиктивної поведінки підлітка є прагнення змінити психічний стан або фіксацією власної уваги на конфлікті. Вживання ПАР в умовах родинного конфлікту супроводжується суб'єктивним зм'якшенням його актуальності, розвитком інтенсивних емоцій і приймає такі розміри, що починає керувати життям підлітка, позбавляє його волі до протидії адикції. Така форма поведінки характерна для осіб з низькою переносимістю психологічних труднощів, які погано адаптуються до швидкої зміни життєвих та сімейних обставин, прагнуть у зв'язку з цим швидше і простіше досягти психофізіологічного комфорту. Адикція для них стає універсальним засобом втечі від конфлікту у родині. Для самозахисту підлітки з адиктивним типом поведінки використовують так званий механізм

«мислення за бажанням»: всупереч логіці причинно-наслідкових зв'язків вони вважають реальним те, що відповідає їх бажанням. У результаті руйнуються міжособистісні відносини, порушуються соціальні ролі в сім'ї, підліток відчужується від родини (Табачников, 2013, Пріб, 2016). Таким чином, дослідження у напрямку соціально-психологічних особливостей формування самосвідомості підлітків з адиктивною поведінкою у конфліктних родинних є важливим у загальному сенсі. У свою чергу, визнання актуальності даної проблеми слугує її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями у рамках міжнародних проектів. Так, у проекті “Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин (ESPAD)”, який здійснюється за підтримки Європейського центру моніторингу наркотиків та наркоманії (EMCDDA), зазначається, що 50% українських підлітків мають досвід куріння, 86% вживали алкоголь та 18% пробували наркотики (<http://www.espad.org>).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самосвідомість особистості орієнтована на осмислення своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, своєї позиції в суспільстві. Якщо свідомість є знанням про іншого, то самосвідомість – знанням людини про саму себе. Якщо свідомість орієнтована на весь об'єктивний світ, то об'єктом самосвідомості є сама особистість. У самосвідомості вона постає і як суб'єкт, і як об'єкт пізнання (Варій, 2016). Структура самосвідомості лю-

дини складна. Вона відзначається різноманітністю форм вияву, які пов'язані з усіма аспектами її психічної діяльності: пізнавальним – самокритичність, самоаналіз, самооцінка, самопереконання, самоіронія тощо; емоційним – самозадоволення, самоповага, самолюбство, самосхвалення тощо; вольовим – самодисципліна, самонаказ, самоконтроль, саморегуляція, самовимогливість тощо. Центральними і найбільш дослідженими структурними компонентами самосвідомості є феномени саморегуляції, самооцінки, самоаналізу. Особистість розглядається як саморегулююча система. Це рівень розвитку людини, коли вона сама здійснює управління своїми діями, вчинками, поведінкою, емоційним станом, ставленням до оточуючого середовища (Варій, 2016).

Самосвідомість підлітка включає в себе всі компоненти самосвідомості дорослої особистості. В цьому віці загострена потреба у визнанні власної унікальності при психологічній залежності від однолітків, тому підліток ефективно поєднує егопозицію “Не плутайте мене з іншими” і конформну позицію “Ми – група однолітків” – адже спілкування з однолітками виступає як потреба і значуща діяльність. (Павелків, 2015). Особливою формою підліткової самосвідомості є почуття дорослості, яке визначається як новоутворення свідомості, через яке підліток порівнює себе з іншими, знаходить зразки для засвоєння, будує свої стосунки з людьми, перебудовує свою діяльність. Це стрижнева особливість особистості, яка виражає нову життєву позицію

підлітка стосовно себе, людей, світу. Види дорослості за Т.В. Драгуновим (Павелків, 2015):

– наслідування зовнішніх ознак дорослості (адиктивна поведінка – куріння, вживання алкоголю; використання косметики; перебільшений інтерес до проблем статі; наслідування дорослим в одязі і зачісці, тобто поверхове уявлення про дорослість з акцентом на специфічне проведення вільного часу);

– прагнення підлітків-хлопчиків відповідати уявленню про “справжнього чоловіка”, виховувати у себе силу волі, витримку, сміливість;

– соціальна дорослість (складається в ситуаціях співробітництва дорослого і підлітка як помічника, часто в сім'ях, де підліток через обставини змушений фактично зайняти місце дорослого, прагне оволодіти практичними вміннями, надати реальну допомогу і підтримку);

– інтелектуальна дорослість (пов'язана з розвитком стійких пізнавальних інтересів, з появою самоосвіти).

Однією з форм наслідування зовнішніх ознак дорослості є адиктивна поведінка підлітків. Така поведінка стає формою девіантної поведінки підлітків, яка відрізняється від загально визначеної норми психічного здоров'я, права, культури чи моралі. Аналіз літератури (Савчин, 2011, Павелків, Гарькавець 2013, 2015, Видра, 2011, Грановская, 2002, Дем'янчук, 2007, Табачников, 2013, Пріб, 2016, Варій, 2016, Prib, 2019) свідчить, що проблема соціальних та психологічних особливостей самосві-

домості підлітків з адиктивною поведінкою у конфліктних родинах науково дискутується та є актуальною. Проте, рівень використання результатів наукових досліджень є недостатнім. До невирішених раніше частин проблеми можна віднести не дослідження повною мірою питання самосвідомості підлітків з адиктивною поведінкою у родинах з сімейними конфліктами.

Мета дослідження. Дослідити аспекти соціальних та психологічних особливостей самосвідомості підлітків з адиктивною поведінкою у конфліктних родинах. **Завдання:** узагальнити окремі соціально-психологічні особливості самосвідомості підлітків з адиктивною поведінкою у конфліктних родинах.

Матеріал та методи дослідження. З дотриманням принципів деонтології на базі Головного управління департаменту превентивної діяльності м. Києва проведено комплексне дослідження 90 підлітків віком 14–17 років, у яких виявлена адиктивна поведінка та які перебувають на обліку в районних відділах поліції (у Оболонському районі та Святошинському районі м. Києва) – девіантна (адиктивна) група. Контрольну групу склали 60 осіб, віком 14-17 років, у яких не виявлено девіантної поведінки. Методи дослідження: загальнотеоретичні – міждисциплінарний аналіз і синтез літератури з проблеми дослідження; порівняння, систематизація, узагальнення, інтерпретація наявних теоретичних підходів та емпіричних результатів. Психодіагностичні – методика схильності до девіантної пове-

дінки (О.М. Орел), методика визначення рівня агресивних і ворожих реакцій Басса-Даркі, вербальна методика визначення самооцінки, методика Томаса – типи поведінки в конфлікті. Статистичні обрахунки здійснювалися за допомогою програмного забезпечення SPSS для Windows версія 23. Розрахунки щодо підтвердження або спростування гіпотези проводилися за критерієм U Манна-Уїтні, кореляційного коефіцієнту Пірсона.

Викладення основного матеріалу дослідження. Особливе значення у розвитку самооцінки та самосвідомості підлітка є формування власного образу фізичного Я - уявлення про свій тілесний образ, порівняння та оцінювання себе з точки зору еталона «мужності» або «жіночості». Уявлення про власну зовнішність не випадково є чи не найважливішим у самосвідомості підлітка. Воно пов'язане з тим, що ознаки дорослості найякравніше виявляються у зміні його тіла. Саме зовнішні ознаки дорослості визначають його статус у товаристві ровесників (Савчин, 2011). Дослідження самооцінки проводилося за допомогою *методики вербальної діагностики самооцінки* (Фетискин 2012). Рівні самооцінки в досліджуваних групах представлено на рис. 1.

З представлених на рис. 1, даних видно, що у девіантній групі 24 (27,0%) досліджуваних мали низький рівень самооцінки, 24 (27,0%) осіб – середній і 42 (46,0%) – високий. У контрольній групі відповідно 30 (50,00%) досліджуваних мали низький рівень

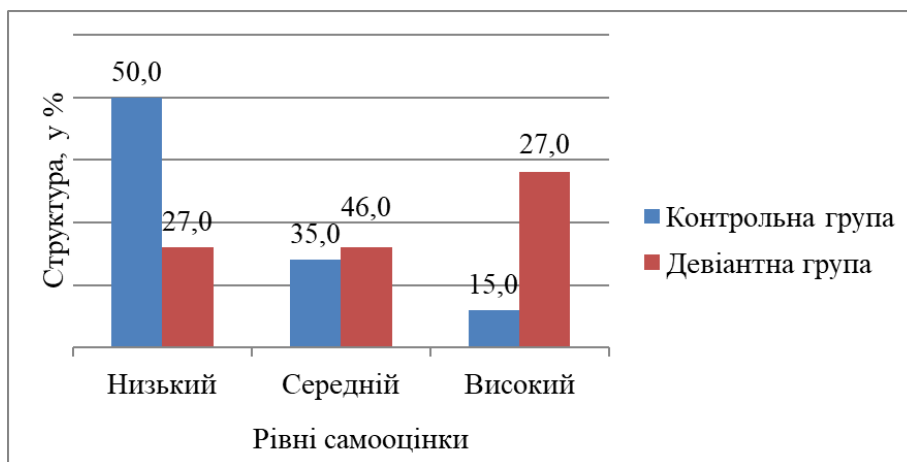

Рис. 1. Рівні самооцінки в досліджуваних групах

самооцінки, 21 (35,0%) осіб – середній і 9 (15,0%) осіб – високий. За результатами кореляційного аналізу між показниками самооцінки, ворожості, почуття провини у групах досліджуваних виявлено, що коефіцієнт кореляції Пірсона χ^2 між самооцінкою і ворожістю склав у девіантній групі - 0,15 у контрольній групі - 0,37. Коефіцієнт кореляції Пірсона χ^2 між почуттям провини і самооцінкою у контрольній групі - 0,44, девіантній групі - 0,17). Згідно з наведеними результатами розрахунків можна зробити висновок, що між показниками самооцінки, а також ворожості і почуття провини у всіх підлітків чіткого зв'язку немає.

Наступним стало дослідження питання адикції, ворожості та агресивності у підлітків. Терміном адиктивна поведінка (від англ. Addiction – схильність, згубна звичка) насамперед позначають поведінку особистості, обтяжену хімічною залежністю через вживання певних психоактивних речовин (алкоголь, тютюн, наркотичні речовини тощо) (Бондарчук, 2010). Форми адиктивної поведінки підлітка

мають властиві для його віку особливості. Так, зокрема, вживання алкоголю підлітком відбувається через прагнення зменшити характерний для нього стан тривоги і водночас — позбавитися надмірного самоконтролю і сором'язливості. Важливу роль відіграють також прагнення до експериментування і особливо — норми підліткової субкультури, за якими алкоголь традиційно вважається однією з ознак мужності і дорослості, а також негативний приклад батьків. Наркотизація підлітка, як і зловживання алкоголем, пов'язана з психічним експериментуванням, пошуком нових, незвичайних відчуттів і переживань, цікавостю, наслідуванням старшим, впливом групи однолітків, а іноді й обманом з боку поширювачів наркотичних речовин, коли першу дозу нав'язують під виглядом певного напою чи сигарети, що зрештою невідворотно веде до звикання та кримінальної поведінки (Бондарчук, 2010). Дослідженням залежних від наркотичних речовин підлітків К. Харт доводить, що у них існує усвідомлення влас-

ного стану і здатність приймати раціональні рішення. Більшість з них, якщо запропонувати вибір між «дозою» або певною сумою грошей, або, навіть, сертифікатом на придбання одягу в магазині (який не було можливості вимінити на наркотики), частіше роблять вибір на користь грошей або сертифікату, тому що побачили в цьому можливість для себе – можливість змін у житті (Hart, 2013).

Дослідження за методикою схильності до девіантної поведінки (О.М. Орел). Опитувальник містить наступні шкали: спрямованості на соціально-бажані відповіді, схильності до подолання норм і правил, схильності до адитивної поведінки, схильності до самоушкоджувальної та самознищувальної поведінки, схильності до агресії та насильства, шкал вольового контролю емоційних станів та шкали схильності до девіантної поведінки. Аналіз на достовірність відмінностей по даній методиці за допомогою критерію U Манна-Уїтні виявив відсутність різниці усіх показників, крім першої шкали. Стосовно шкали вольового контролю емоційних реакцій, відмінність є достовірною при $U_{\text{Крит}} (p \leq 0.05)$. Наявність високого показника за першою шкалою і одночасне зниження показників за основними діагностичними шкалами свідчить про високу настороженість щодо діагностичної ситуації і низьку достовірність даних за основними діагностичними шкалами. Можна зазначити, що адиктивні підлітки були не щирі у своїх відповідях і намагались справити гарне враження.

Дослідження за методикою Басса-Даркі. За результатом дослідження розбіжностей у відмінностях за показниками ворожості і агресивності у підлітків з девіантною (адиктивною) поведінкою і підлітків з нормативною поведінкою не виявлено. Так, у цілому встановлено, що показник ворожості по групах майже не відрізняється, рівень агресивності незначно вищий у девіантній групі. Проте, встановлено відмінність у рівні почуття провини, який у контрольній групі був вищий за показник девіантної групи. Аналіз на достовірність відмінностей за допомогою критерію U Манна-Уїтні виявив (нульова гіпотеза) відсутність відмінностей для всіх показників.

Наступним стало дослідження конфліктної поведінки підлітків за допомогою *методики К.Томаса «Визначення способів регулювання конфліктів»*. К. Томас зазначав, що при униканні конфлікту жодна з сторін не досягає успіху. За таких форм поведінки як конкуренція, пристосування та компроміс або один з учасників ситуації виграє, а інший – програє, або обидва програють, тому що йдуть на поступки. І лише в ситуації співробітництва обидві сторони залишаються у виграші.

Для опису типів поведінки людей в конфліктах (точніше, в конфлікті інтересів) К. Томас застосовував двомірну модель регулювання конфліктів, основними в якій є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених в ситуацію, і напористість, для якої характерний акцент на власних інтересах. Виділяється п'ять способів ре-

гулювання конфліктів, позначені у відповідності з двома основними вимірами (кооперація і напористість): *змагання (конкуренція)* – прагнення досягти своїх інтересів в збиток іншому; *приспосування* – принесення в жертву власних інтересів заради іншого; *компроміс* – угода на основі взаємних поступок; пропозиція варіанту, знімає виникле протиріччя; *уникнення* – відсутність прагнення до кооперації, і відсутність тенденції до досягнення власних цілей; *співробітництво* – коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін. Кількість балів, яку набрав опитуваний за кожною шкалою, свідчить про наявні у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфлікті. Домінуючим вважається той тип (типи), що отримав найбільшу кількість балів. Стратегії поведінки в конфлікті досліджених підлітків представлено у табл. 1.

(13,0%), уникання – 9 осіб (10,0%), пристосування – 6 осіб (7,0%).

У контрольній групі відповідно: схильні до співробітництва – 18 осіб (30,0%), компромісу – 16 осіб (27,0%), уникання - 12 осіб (20,0%), пристосування – 10 (17,0%), змагання – 4 особи (6,0%). Можна зазначити, що підлітки з девіантною поведінкою найчастіше обирають стратегію змагання при вирішенні конфліктів. А серед підлітків з нормативною поведінкою найбільш вживаною є стратегія співробітництва. Розрахунки критерію кореляції Пірсона дорівнює 0,75 підтверджує, що це не випадковість, а зв'язок між показниками міцний, що свідчить їх про взаємозалежність.

В цілому узагальнення результатів аналізу літератури та власних досліджень дозволяють констатувати у підлітків з адиктивною поведінкою такі психологічні особливості, як: невміння долати труднощі, ігнорування перешкод, апатичну підпорядкованість групі з асо-

Таблиця 1.

Стратегії поведінки досліджених підлітків у конфлікті

Показник	Девіантна група		Контрольна група	
	N	%	N	%
Змагання	39	43,0	4	6,0
Компроміс	24	27,0	16	27,0
Співробітництво	12	13,0	18	30,0
Уникання	9	10,0	12	20,0
Приспосування	6	7,0	10	17,0
Всього	90	100,0	60	100,0

З даних табл. 1 видно, що у девіантній групі найбільша кількість досліджуваних продемонструвала схильність до: змагання – 39 осіб (43,0%), тоді як компромісу схильний 24 особи (27,0%), співробітництва – 12 осіб

ціальними установками, знижену самокритичність, тривожне очікування, невпевненість в собі, слабкість самоконтролю, агресивність. Також у підлітків спостерігалась відгородженість та відчуженість, дефіцит у спілкуванні й

емоційна нестійкість в умовах стресового навантаження, що провокували їхню адиктивну поведінку. У свою чергу, емоційна нестійкість та імпульсивність були проявами їх конфліктності та агресивності у родині. У підлітків з девіантної групи фіксувалася потреба соціального престижу, яка втрачала свою спрямованість, переростаючи в нижчу форму самоствердження й задовольнялася адиктивною поведінкою. Таким підліткам була властива гіпертрофована потреба в свободі, з вимогою ситуації отримання дозволу на власні вчинки.

Висновки. За результатами дослідження можна стверджувати, що в підлітковому віці розвиваються специфічні особливості самосвідомості, що проявляються в деформації самооцінки. Механізмом розвитку самосвідомості підлітків є їх постійна рефлексія. У свою чергу, невдоволеність собою компенсаторно може призводити до адиктивної поведінки. При цьому виникнення адиктивної поведінки може ґрунтуватися на конфліктній взаємодії підлітка зі своїм найближчим оточенням у родині, а саме ставати місцем її негативного впливу на розвиток особистісні. У свою чергу, підліткова невпевненість, напруженість, ворожість, агресивність стають передумовами виникнення руйнуючої адиктивної поведінки. Підлітки з адиктивною поведінкою мають завищену самооцінку і не відчують провини, на відміну від нормативних підлітків, яким властиві низька самооцінка і почуття провини. Підлітки з девіантною поведінкою схильні до прикрашання власних рис, однак можуть до-

тримуватися моральних норм і стандартів та справляти гарне враження. Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є дослідження різних аспектів конфліктогенності родин в яких підлітки вживають ПАР.

References (Transliteration):

- Bondarchuk, O. I., Vakulich, T. M. (2010) Psihologiya deviantnoyi povedinki [Psychology of deviant behavior. Educ. tool.] *Navch. posib.* K.: Nauk, svit. [in Ukrainian]
- Pavelkiv, R. V. (2011) *Vikova psihologiya* [Age psychology: a textbook for students. higher. teach. closed] *pidruchnik dlya stud. vish. navch. Zakl.* K.: Kondor. [in Ukrainian]
- Vidra, O. G. (2011) *Vikova ta pedagogichna psihologiya* [Age and Pedagogical Psychology: Educ. tool.] *Navch. Posib.* K.: Centr uchbovoyi literaturi. [in Ukrainian]
- Garkavec, S. O. (2013) Psihologiya pidlitkovoyi viktimmnosti [Psychology of adolescent victimization] *Mono-grafiya*, Lugansk: vid-vo «Noulidzh». [in Ukrainian]
- Granovskaya, R. M. (2002) Konflikt i tvorchestvo v zerkale psihologii [Conflict and creativity in the mirror of psychology] *Mono-grafiya*, Moscow: Genezis.
- Dem'yanchuk, O. O. (2007) Programa korekciyi deviantnoyi povedinki yak napryamok socialno-psihologichnoyi dopomogi pidlitkam [Deviation Behavior Correction Program as a Direction of Social and Psychological Assistance to Adolescents] *Socialnij pracivnik za red. O.P. Glavnik*, №2 (26), K., 2007, pp. 2-4. [in Ukrainian]
- Tabachnikov, S. I., Prib, G. A., Harchenko, Ye. M. (2013) *Adiktivna povedinka pri vzhivanni psihoaktivnih*

- rechovin pidlitkami yak mediko-socialna problema suchasnosti: peredumovi formuvannya staniiv zalezhnosti [Addictive Behavior in the Use of Psychoactive Substances by Adolescents as a Medico-Social Problem of Today: Prerequisites for the Formation of Dependency] // Tabachnikov S.I., Prib G.A., Harchenko Ye.M., Viyevskij A.M., Vojtenko Yu.A., Vlasova K.A., Voronina O.V., Sinicka T.V. *Mizhnarodnij psichiatrichnij, psihoterapevtichnij ta psihoanalitichnij zhurnal*, T6, № 1 (19), 2013, pp. 85–97. [in Ukrainian]
- Prib, G. A. (2016) Genderni aspekti adiktivnoyi povedinki [Gender aspects of addictive behavior] *Zhurnal arhiv psichiatriyi*, 2016. T. 22, № 4 (87), pp. 101–105. [in Ukrainian]
- Evropejskij shkolnyj issledovatskij proekt po alkogolyu i narkotikam [European school alcohol and narcotics research project] [Elektronij resurs] European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD), Rezhim dostupu: <http://www.espad.org/>
- Varij, M. J. (2016) Psihologiya osobistosti [Psychology of personality textbook] *pidruchnik*; Nac. un-t "Lviv. politehnika", Lviv : Vid-vo Lviv. politehniki. [in Ukrainian]
- Prib, H., Gromova, Z. (2019) Opir organizacijnim zminam jak aspekt psihologichnogo oporu osobistosti [Resistance to organizational change as a facet of psychological resistance of an individual] *Zhurnal intelektual'nih narushenij - diagnostika i terapija*, V.7, 4, pp 1–9. (elektronij zhurnal) <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2019.07.03.15> [in Canada]
- Fetiskin, N., Kozlov, V., Manujlov, G. (2012) Verbalnaya diagnostika samoocenki lichnosti [Verbal diagnosis of personality self-esteem] *Socialno-psihologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malyh grupp*, pp. 48–49. [in Russian]
- Hart, C. (2013) Vysokaja cena: puteshestvie nevrobiologa k samopoznaniyu, kotoroe brosaet vyzov vsemu, chto vy znaete o narkotikah i obshhestve [A Neuroscientist's Journey of Self-Discovery That Challenges Everything You Know About Drugs and Society by Carl Hart and Maia Szalavitz] *tekstova kniga* N'yu-York. [in English]

Glib Prib

Head of the Department of Psychology, Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-CONSCIOUSNESS FORMED AT ADOLESCENTS WITH ADDICTIVE BEHAVIOUR LIVING IN CONFLICTING FAMILIES

ABSTRACT

The article examines the social and psychological peculiarities of self-consciousness formed at adolescents with addictive behaviour living in conflicting families. The components of self-consciousness and self-esteem, adolescents' tendency to deviant behaviour, aggressive and hostile reactions, and their behavioural patterns in conflicts are investigated. Adolescence is the age of appearance of self-awareness, so adolescents want that their uniqueness can be recognized by other people, but, at the same time, they are psychologically dependant on peers. Therefore, adolescents effectively use their ego-position. A special form of adolescents' self-awareness is their sense of maturity, which can be defined as a

new concept in their consciousness, through which adolescents compare themselves with others, finds patterns for assimilation, builds their relationships with people and realigns their activities.

The article reveals that the problem of harmful substance use by adolescents living in conflicting families is researched insufficiently in Ukraine. According to the results of our research, specific features of self-consciousness, manifested in the deformation of self-esteem, are developed at adolescence. Addictive behaviour can be developed because conflict interactions of adolescents with their family environment, namely, because negative family impact on their personal development. In turn, incertitude, tension, hostility and aggressiveness, characteristic for adolescents, are prerequisites for destructive addictive behaviour. In general, the examined adolescents showed the following psychological characteristics: inability to overcome difficulties, ignoring obstacles, apathetic submission to a group with antisocial moods, decreased self-criticism, anxious expectation. Adolescents experienced strangeness and alienation, lack of communications and emotional instability under stress, which provoked addictive behaviour.

In conflicting families, adolescent addictive behaviour means their desire to change the mental states or not to focus their attention on a conflict. Addiction for adolescents is a universal way to get rid of conflicts in their families. Deviant adolescents have high self-esteem and do not feel guilty, unlike normative adolescents who

are characterized by low self-esteem and guilt. Adolescents with deviant behaviours tend to paint in bright colours their personal traits, but can follow moral norms and standards and make a good impression. The need for further research on the various aspects of conflicting families, which adolescents use psychoactive substances, is noted.

Key words: self-consciousness, self-esteem, addictive behaviour, adolescent, family conflict, psychoactive substances.

Приб Глеб Анатольевич

Заведующий кафедрой психологии, Институт подготовки кадров государственной службы занятости Украины, г. Киев (Украина)

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ САМОСОЗНАНИЯ У ПОДРОСТКОВ С АДДИКТИВНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ В КОНФЛИКТНЫХ СЕМЬЯХ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена вопросам социально-психологических особенностей формирования самосознания подростков с аддиктивным поведением в конфликтных семьях. Исследуют составляющие самосознания и самооценки, склонность к девиантному поведению, уровни агрессивных и враждебных реакций, типы поведения в конфликте. У подростков, касательно идентификации самосознания заострена потребность в признании собственной уникальности при психологической зависимости

от сверстников, поэтому подросток эффективно использует его позицию. Особой формой подросткового самосознания является чувство взрослости, которое определяется как новое образование в сознании, через которое подросток сравнивает себя с другими, находит для себя примеры и усваивает их, строит свои отношения с людьми, перестраивает свою деятельность.

Установлено, что в Украине не достаточно исследований по проблеме употребления психоактивных веществ подростками в конфликтных семьях. По результатам исследования выявлено, что в подростковом возрасте развиваются специфические особенности самосознания, которые проявляются в деформации самооценки. Возникновение аддиктивного поведения может основываться на конфликтному взаимодействию подростка с его ближайшим окружением в семье, а именно с негативным её влиянием на развитие личности. В свою очередь, подростковая неуверенность, напряжённость, враждебность, агрессивность становятся предпосылками возникновения разрушающего аддиктивного поведения. В целом у подростков обнаруживаются такие психологические особенности, как: неумение преодолевать трудности, игнорирование препятствий, апатичное подчиненность группе с асоциальными установками, пониженную самокритичность, тревожное ожидание. У подростков наблюдалась отгороженность и отчужденность, дефицит в обще-

нии и эмоциональная неустойчивость в условиях стрессовой нагрузки, которые провоцировали аддиктивное поведение.

В конфликтных семьях причиной аддиктивного поведения подростка является стремление изменить своё психическое состояние или фиксацию собственного внимания на конфликте. Аддикция для них становится универсальным средством бегства от конфликта в семье. Девиантные подростки имеют завышенную самооценку и не чувствуют вины, в отличие от нормативных подростков, которым свойственны низкая самооценка и чувство вины. Подростки с девиантным поведением склонны к приукрашиванию собственных черт личности, однако могут придерживаться моральных норм и стандартов и производить хорошее впечатление. Отмечается необходимость дальнейших исследований различных аспектов конфликтных семей в которых подростки употребляют психоактивные вещества.

Ключевые слова: самосознание, самооценка, аддиктивное поведение, подросток, конфликтная семья, психоактивные вещества (ПАВ).

Дата отримання статті: 01.12.2019

Дата рекомендації до друку: 26.12.2019

Дата оприлюднення: 28.12.2019